

MOLNÁR FERENC A SZERB SZÍNPADOKON

BOŽIDAR KOVAČEK

Szép és gazdag hagyományuk van a szerb–magyar színházi kapcsolatoknak. Akkor kezdődtek, amikor a magyar színjátszás épphogy megszületett, a szerb pedig születőben volt. S éppen itt, Pesten.

Balog István, a magyar színjátszás egyik vezéregyénisége drámát írt *Cserni György avagy Belgrád megvétele a törököktől* címen arról a Karadorde Petrovićről, aki 1804-ben felkelést indított az évszázados török elnyomás ellen. Amikor Balog István a társulatával bemutatta ezt a drámát a Rondellában, Karadorde még mindig folytatta harcát a szabad Szerbiáért. A pesti és budai szerbek – elég sokan voltak, köztük jócskán gazdagok is – lelkesen fogadták a nemzeti hősről szóló drámát és a szerb népdalokat, melyek szerb eredetiben hangzottak fel. A darabot nagy sikerrel és telt házak előtt játszották, amíg – hamarosan – be nem tiltották. Balog elbeszéléséből tudjuk, hogy rác kereskedők egyik boltból a másikba vezették a Váci utcán, míg gazdagon meg nem rakták ajándékokkal, s míg ő el nem kábult a szilvóriumtól.¹ Déryné, aki még egészen fiatal leányként játszott a darabban, így emlékezik vissza a sikerre: „Volt dicsőség, volt tapsvihar, amelyet akkoriban még nem kaptam se én, se más. Minden dal végével főrázás, újrázás és kihívás annyi, hogy sok. Akkor még igen sok rác lakott Pesten.”²

Egy évvel ezután, 1813-ban sor került az első nyilvános szerb színelőadásra. Joakim Vujić bajai író rendezte Pesten fiatal szerb egyetemi hallgatókkal. Segítségére volt Balog István is, aki maga is játszott a darabban, sőt Júlia nevű húga és egy Fehér Tamás nevű színész is, mindhárman a magyar társulat tagjai. Három magyar játszott tehát ebben a szerb előadásban, mivel tudtak annyira szerbül, hogy eljátszhassák a rájuk osztott kisebb szerepeket. Most tehát magyarok játszottak szerb előadásban, amint a XVIII. század kilencvenes éveiben szerb diákok is szerepeltek hazai magyar színművekben az iskolai színpadokon.

A két szomszédos nép színházi kapcsolatai Bach abszolútizmusának bukása után újabb lendületet vettek, mivel a magyar és szerb politika Bécs-ellenessége és a nemzeti függetlenségre való törekvése találkozott. Egyes színelőadások politikai jelentést is nyertek, mivel a két nép egységét fejezték ki. Ilyen volt Obernyik Károly *Brankovics György* című tragédiájának előadása a Nemzeti Színházban 1860. január 16-án, amely valóságos politikai nagygyűléssé nőtt. A közönség soraiból ezt kiáltották: „Éljen a szerb!” és „Živeo Madar!”, a Brankovićot alakító Egressy Gábornak a szerb ifjúság magyar és szerb nemzeti színű kokárdával ékesített babérkoszorút dobott a lába elé, s elszavalták neki eredetiben és magyar fordításban a nagy szerb költő, Laza Kostić hozzá írt dicsőítő költeményét. Igen jellemző, hogy az eseményről a legfontosabb adatok a bécsi rendőrségi archívumban maradtak fenn.

A szerbek első hivatásos színháza, a Szerb Nemzeti Színház 1861-ben nyílt meg Újvidéken. Az akkori újságcikkek, amelyek igyekeztek megnyerni a szerb közvélemény anyagi támogatását e nagy fontosságú kultúrtörténeti vállalkozáshoz, érveléseikben nagymértékben támaszkodtak Kőlcsey Ferenc három év-tizeddel korábban a *Játékszín* című beszédében kifejtett gondolataira. E színház első előadása szimbolikusan kapcsol össze két egy felvonásos színművet: Lazar Lazarević: *Prijatelji* (Barátok) és Kővér Lajos: *Férjelv és nőcsel*. A belgrádi Nemzeti Színház, a szabad Szerbia állami színháza is magyar darabbal kezdte meg működését 1868. november 10-én – Obernyik Károly már említett *Brankovics György*ével.

A magyar–szerb színházi kapcsolatok csakúgy, mint a kulturális kapcsolatok intenzitása természetesen mindenkor függött az adott politikai viszonyoktól, amelyek, sajnos, nem mindig voltak kiegyensúlyozottak. A szellemi rokonságot azonban nem fojthatja el a napipolitika, s ez a színházi életben kifejezésre jut a politikai helyzettől függetlenül is. Így az egész XIX. század folyamán meg az 1867-es kiegyezés után is – noha ez megbontotta a két nép politikai érdekazonosságát – a szerb színházakban a magyar színjátszás szülötte, a népi darab dalokkal maradt a legnépszerűbb drámai műfaj. Ez pedig a magyarról fordított és igen sokat játszott népszínmű mintájára fejlődött ki. De e műfaj első ilyen elemei között például Balog István *Karadorde*-darabjában szerb népdalok is voltak (1812).

A szerb színházak XIX. századi repertoárja a magyar darabok iránti megkülönböztetett érdeklődésről tanúskodik: a német és francia darabok után számszerűen a magyarok következnek.

Ezeket a hagyományokon alapszik Molnár Ferenc szerb recepciója is.

Molnár Ferenc első színpadi művének bemutatójára 1902. november 28-án került sor a Vígszínházban. A budapesti közönség ekkor a *Doktor úr* című három felvonásos bohózatát láthatta. Molnár útja azonban a világ színházainak meghódítására nem ezzel a darabbal kezdődött. Nagy sikereit jóval később aratta. Annak ellenére, hogy a *Doktor úrnak* nagy sikere volt a hazai közönség

előtt, a világ színházi közvéleménye nem vett róla tudomást. A lexikonok³ szerint a külföld színházaiba, Berlinbe, Bécsbe, Hamburgba Molnár Ferenc csak 1910–11-ben jutott el. A szerb színházban azonban mintha ráéreztek volna, hogy egy világirodalmi jelentőségű drámaíró jelentkezett. A Szerb Nemzeti Színház művészeti tanácsának jegyzőkönyve szerint a színház igazgatója, Antonije Hadžić javasolta, hogy szerezzék meg a szerzői jogot, és tűzzék műsorra a „*Gospodin doktor*” című háromfelvonásos bohózatot, melyet Molnár Ferenc után Jova Grčić dolgozott át”. A javaslatot elfogadták, a darabot betanulták, és először 1903. január 26-án mutatták be Versceen, hét hónappal Molnár első darabjának ősbemutatója után. Erről röviden tudósít a verseci hetilap,⁴ megállapítva, hogy a *Doktor úr* nagyszerű bohózat, számos bonyodalommal, s az előadást nagy tetszéssel fogadta a közönség. Dicsérte a rendezést s az előadás néhány szereplőjét. E jegyzetből, sajnos, nem állapítható meg, ki volt a rendező, s milyen volt a szereposztás. A színházi dokumentumok között nem található a bemutató plakátja, nincs róla részletesebb ismertetés sem, így hiányoznak az előadás fontosabb adatai, s nem alkothatunk képet annak művészi színvonaláról. Rövid jegyzetek olvashatók még az előadásról az újvidéki *Branik*, az eszéki *Narodna obrana*, a magyar nyelvű zombori *Bácska* és a *Pozorište*⁵ (Színház) című újságokban. Dušan Radićnak a *Bácskában* megjelent jegyzetéből viszont megtudhatjuk, hogy a darab egyik szereplője Pera Dobrinović volt, akkor a legnagyobb szerb színészgyéniség, aki alaposan tanulmányozta a szerepét, óriási komikuskészséggel, tökéletes pontossággal elevenítette meg. Ő később csatlakozott a szereplőgárdához, a verseci bemutátón még nem szerepelt. Valamennyi említett írás dicsérően szól az előadásról: igen jó volt, tetszett a közönségnek, amely lelkesen és értőn reagált Molnár minden tréfájára. Meg kell azonban mondani, hogy ez az előadás nem készült különösebb ambícióval. A Szerb Nemzeti Színház 1903-ban és 1904-ben egyáltalán nem játszott újvidéki székhelyén. Valójában vándortársulat volt, s a szóban forgó két év alatt 15 helyen vendégszerepelt. A színház ilyen időszakokban oly módon biztosította működése folyamatosságát, hogy kisebb helységek közönsége számára készítette előadásait. Ezeket az előadásokat legfeljebb egyszer mutatták be egy-egy helységben, s így nem volt lehetőség azoknak a beérésére. A *Doktor urat* elég sokáig játszották – a verseci premier (június 26.) után Rumán július 23-án, Sremska Mitrovicán szeptember 2-án, Eszéken szeptember 30-án, Zomborban 1904. február 10-én, Kikindán 1904. október 7-én. Ezekről az előadásokról vannak dokumentumok, de valószínű, hogy a darabot más helységekben is előadták, ahol a színház vendégszerepelt, Szabadkán, Zentán, Bécsein és Zimonyban stb.

Még egy kérdést tisztázni kell a *Doktor úr* első szerb nyelvű előadásával kapcsolatban. A Szerb Nemzeti Színház idézett jegyzőkönyve szerint a darabot „Molnár után átdolgozta” Jovan Grčić. Ezt a szöveget se ki nem nyomtatták, sem kéziratban nem maradt fenn, ezért csak következtetni tudunk Grčić eljá-

rására. Ő maga írja egy helyen, hogy ez posrba, azaz szerbesítés.⁶ E megjelölésen pedig a helyhez való alkalmazást (lokalizáció) kell érteni. „Mivel szerb eredeti színpadi műből kevés volt, az intelligencia számára fordítani kellett, az úgynevezett alsóbb osztályok számára pedig úgymond átdolgozni, valójában »szerbesíteni« – a szereplőknek szerb nevet adni, a szituációt és a cselekményt pedig szerb környezetbe helyezni.” Ez a Grčićtól idézett mondat, amely valójában a „szerbesítés” definíciója, arról tanúskodik, hogy a szövegbe való beavatkozás a szerbesítés során jelentéktelen volt. Erről győződhetünk meg más, ránk maradt „szerbesítés” és azok eredetijének az egybevetése alapján is. Az ilyen egybevetésre pedig bőven van lehetőség, mert – hogy ismét Grčićet idézem – „szinte azt az állítást is meg merném kockáztatni, hogy sehol a világon nem gazdagították a nemzeti színjátszást annyi idegen színmű átdolgozásával s oly hosszú ideig, mint a Szerb Nemzeti Színházban”. Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház 1914-ig nem kevesebb, mint 18 magyar színművet játszott „szerbesítve”⁷. Valamennyi ilyen „szerbesítés” közül a Szerb Nemzeti Színház repertoárján *A falu rossza* (Seoska lola) volt a legnépszerűbb, melyet mintegy három évtizeden keresztül folyamatosan játszottak.

Jovan Grčić kétségkívül tartotta magát a „szerbesítésről” megfogalmazott saját definíciójához Molnár darabjának átdolgozása során is. Amint az újságokból is kitetszik, Molnár alakjainak szerb neveket adott, de hogy ezen túlmenően mennyit változtatott a szövegen, az immár kideríthetetlen. Egyéb fordításai ismeretében feltételezhetjük, hogy Molnár esetében is tiszteletben tartotta az eredeti szöveget, s hogy aránylag jól és híven fordított. Tekintettel arra, hogy Grčić minden bizonnyal Molnár színműveinek első fordítója – nemcsak szerbre, hanem egyáltalán –, megérdemli, hogy szóljunk néhány szót róla. Vukováron született 1855-ben. Iskoláit Vukováron és Újvidéken végezte, egyetemi tanulmányait pedig Grazban. Újvidéken volt gimnáziumi tanár, itt is halt meg 1941-ben. Nyelveket és irodalmat tanított – latint, görögöt, szerbet, németet és magyart. A XIX. század végének kiemelkedő szerb értelmiségi köréhez tartozott. Több irodalmi lapot szerkesztett, írt elbeszéléseket, drámákat, irodalmi és színikritikát. Írt továbbá egy rendkívül adatgazdag szerb irodalomtörténetet, megírta a római irodalom rövid történetét, s publikált néhány jelentős irodalmi tanulmányt. Összeállított és kiadott egy magyar–szerb és egy német–szerb szótárt, valamint egy idegen szavak szótárát. Írt néhány emlékiratszerű könyvet is. Igen sokat fordított németből és magyarból. Kétségkívül felkészült fordító volt, kiváló nyelvismerettel; igen nagyműveltségű intellektuel, drámaíró és termékeny színikritikus volt. Jártas lévén a színház világában, korán felismerte Molnár Ferencben a jó színpadi szerzőt, ami igen jó művészi ösztönre vall. Úgy látszik, Molnár Ferencnek valóban szerencséje volt színműveinek első fordítójával.

Az első világháborúig még két Molnár-darab szerepelt az újvidéki Szerb Nemzeti Színház repertoárján. *Az ördög* (Đavo) című három felvonásos tréfás

játék bemutatóját 1910. január 28-án tartották; fordította dr. Dušan Radić, rendezte Miloš Hadži-Dinić. A legjobb szereposztásban játszották, s az előadást nagy tetszéssel fogadta mind a közönség, mind a kritika. A tekintélyes Jovan Hranilović színikritikus a még tekintélyesebb szerb folyóiratban a *Letopis Matice srpské*ban az évad legjobb előadásának minősítette.⁸ Jovan Hranilović dicsérően szól Molnár darabjáról, s az újabb magyar irodalom legjobbjai közé sorolja. Az előadás azonban polémiát is kiváltott. Újvidéken jelent meg a *Novo pozorište* (Új Színház) című folyóirat, melynek főszerkesztője a már említett Jovan Grčić volt. Amint annak idején Dušan Radić írt kritikát a *Doktor úr* előadásáról, most Grčić írt bírálatot a Radić fordításában játszott előadásról. Radić akkor dicsérte Grčić munkáját, utóbbi azonban ezt most nem viszonzta. Két nappal a bemutató után megjelent cikkében Grčić fontosnak tartja pontosabban értelmezni a darabot, mint azt Radić, a fordító tette. Hiba a darabot komédiának értelmezni, írja, amint azt a fordító teszi, mert *Az ördög* vígjáték. Fontos ezt tisztázni, mert ettől függ a színműhöz való hozzáállás. „Nálunk Radić fordításában igazi komoly hűtlenségi drámaként értelmezték, s ezért az egész színpadi előadáson bizonyos tragikus elem vonul végig. Szerintem ez nincs helyén. Én úgy találok, hogy a szerző szándékának jobban megfelelt volna, ha tragikomikusnak állították volna be némi ironikus és satirikus felhanggal.”⁹ Grčićnek e bíráló megjegyzései arról tanúskodnak, hogy már akkor, 1910-ben a szerb kulturális közvélemény jól ismeri Molnár Ferencet, s úgy értekeznek róla, mint a világirodalom alkotójáról.

Az ördög, ez a rendkívül népszerű Molnár-darab egészen addig műsoron volt, amíg a szarajevói merénylet miatt 1914. június 28-án meg nem szakadt a színház munkája, de már 1919-ben, az első háború utáni évadban felújították, október 4-én, ugyanabban a rendezésben és fordításban, melyben korábban is játszották. A darabnak még egy felújításáról van tudomásunk, erre ugyanabban a színházban 1937. március 4-én került sor, de ennek az előadásnak további sorsáról nincsenek adataink.

Időközben *Az ördög* eljutott még néhány hivatásos szerb színház színpadára: Pancsován és Nišben ugyanabban az évben, 1927-ben volt műsoron.

A legkevesebbet egy harmadik Molnár-színmű, *A farkas* (Bajka o kurjaku) bemutatójáról tudunk, amelyre a Szerb Nemzeti Színház előadásában Pancsován került sor 1913. május 14-én. A korabeli újságok¹⁰ rövid hírből számoltak be a bemutatóról, igen dicsérő hangnemben. Míg azonban *Az ördög* csak három évvel a budapesti ősbemutató után került bemutatásra szerbül, miután már bejárta a világ színházait, *A farkas* előadására alig hat hónappal az ősbemutató után került sor.

Akárcsak az első világháború előtt, a Molnár-színművek szerb nyelvű előadásában továbbra is a Szerb Nemzeti Színház jár az élen, amely eközben több átalakulást ért meg: egy ideig például Újvidéki-Eszéki Színházként működött, majd a Duna-bánság Állami Nemzeti Színházaként. A művészi színvonal ál-

landóságát azonban ezek a névváltozások nem befolyásolták, hisz lényegében ugyanazok a személyiségek irányították és alkották – beleértve a természetes és szükségszerű nemzedéki megújulást.

Nem számítva *Az ördög* felújítását, a háború után az első Molnár-darab bemutatására 1922. április 17-én került sor. A *Liliomot* Dragoljub Sotirović állította színpadra Žarko Vasiljević fordításában. Vasiljević rendezte a darab 1928. október 28-ai felújítását is. Noha a *Liliom* a szerző legnépszerűbb darabjai közé tartozik, az újvidéki színházban nem aratott különösebb sikert. Az előadások száma a két rendezésben együttesen nem haladta meg a húszat. A magyarázatot alighanem a felületes rendezésben kell keresni – Sotirović mindenekelőtt színész volt, nem rendező –, másrészt abban a tényben, hogy ekkoriban az újvidéki színház művészegyüttese nem volt éppen kiemelkedő szinten.

Még gyengébb fogadtatásra talált az ugyancsak Žarko Vasiljević fordításában színre vitt *A testőr* (Gardist). 1925. október 16-án mutatták be, s csak egyetlen repríz ért meg néhány nappal a bemutató után.

Žarko Vasiljević fordította szerbre a *Játék a kastélyban* című vígjátékot is (Igra u zamku), amelynek 1927. szeptember 16-án volt a bemutatója, felújítására pedig 1939. december 23-án került sor Aleksandar Vereščagin rendezésében. Időközben, de később is elég gyakran játszották a darabot Újvidéken és vendégszereplések során is. Adataink szerint játszották 1927-ben, 1929-ben, 1932-ben, 1939-ben és 1940-ben. Ezeknek az előadásoknak azonban alig volt kritikai visszhangjuk, s így az előadások művészi színvonaláról nem sokat mondhatunk, arról sem, hogyan fogadta a közönség.

A *Farsang* (Poklade) című darabot Kalman Mesarić fordításában az Újvidéki-Eszéki Színház mutatta be Zomborban 1928. április 24-én. A szerb közvéleményben nem volt nagyobb visszhangja, de Debreczeni József magyarul igen nagy elismeréssel írt az előadásról.¹¹

A *Riviérát* szintén az Újvidéki-Eszéki Színház mutatta be Tomislav Tanhofer fordításában és rendezésében. 1929. január 29-étől játszották több városban is az akkori Jugoszlávia északi területén. Tanhofer, aki kiváló rendező volt, feltehetőleg németből fordította a darabot. Az előadásban színészként is közreműködött.

Az *Olympiát* Laza Popović fordította, a bemutató pedig a Szerb Nemzeti Színház előadásában 1931. február 20-án volt Zomborban.

Az Újvidéki-Eszéki Színház 1931. november 18-ától nagy sikerrel játszotta *A jó tündér* (Dobra vila) című darabot Žarko Vasiljević fordításában, Petar Konjović rendezésében. A Splitben és a bánáti városokban tartott vendéggjátékok alkalmával a közönségnek tetszett az előadás.

A Szerb Nemzeti Színház verseci vendéggjátékán mutatta be a *Valaki* (Neko) című darabot 1932. június 29-én. Ezúttal is Žarko Vasiljević volt a fordító, Aleksandar Vereščagin pedig a rendező.

A *Delilát* a Duna-bánsági Nemzeti Színház mutatta be Óbecsén 1937. október 30-án Aleksandar Vereščagin rendezésében. A színháznak ekkor két együttese volt, mert lényegében „mozgó-tájéoló” típusú volt. A másik együttes Ferdo Delak rendezésében ugyanebben az évben, december 9-én mutatta be a darabot Újvidéken.

A második világháborúig nem volt több Molnár-bemutató a Szerb Nemzeti Színházban. A második világháború óta napjainkig még egy Molnár-bemutató volt ebben a színházban: *A Pál utcai fiúk* színpadi változata került előadásra. Színpadra Nikola Smederevac alkalmazta, és Đorđe Kostić rendezte.

Ezt a dramatizációt nem számítva, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház 1903-tól a második világháborúig 16 Molnár-darabot vitt színre. Ez azt jelenti, hogy ez a színház nemcsak az első, amely idegen nyelven előadta Molnár Ferenc darabját, de biztosan azok közé tartozik, amelyek a legtöbb Molnár-darabot vitték színre, s általában röviddel a pesti ősbemutatók után.

Ebben a legnagyobb érdeme mindenképpen Žarko Vasiljevićnek van, aki Molnár következő színműveit fordította szerbre: *Liliom*, *A testőr*, *Játék a kastélyban*, *A jó tündér*, *Valaki*, *Delila*, *Az ismeretlen lány*. Vasiljević 1892-ben színészcsaládban született, s úgyszólván a színházban nőtt fel; tanulmányainak befejeztével azonnal a színházhoz szegődött. Leginkább mint dramaturg dolgozott, s 1946-ban mint a Szerb Nemzeti Színház első háború utáni igazgatója halt meg. A szerb irodalom története jelentős költői között tartja számon. Kivételes intellektus lévén, a két háború között az újvidéki színházat a világ legmodernebb színházi irányzataihoz közelítette. Mint a magyar nyelv és irodalom kiváló ismerője nem véletlenül fordult Molnár Ferenc felé, aki akkor a legkorszerűbb színházi áramlatot képviselte. Szívesen és nagy hozzáértéssel fordította, tiszteletben tartva szándékait, szövegét, minden egyéni beavatkozás, változtatás nélkül. Az ő fordításai, sajnos, nem jelentek meg nyomtatásban, de kéziratban fennmaradt a *Liliom*, a *Delila*, a *Játék a kastélyban*, a *Valaki* és *Az ismeretlen lány*. Ez utóbbi azonban nem került színpadra.

A többi szerb színház megközelítőleg sem tanúsított ilyen nagy érdeklődést Molnár Ferenc iránt. A belgrádi Nemzeti Színház csak két darabját tűzte műsorára: a *Játék a kastélyban* bemutatója 1928. december 14-én, a *Liliomé* pedig 1929. november 26-án volt. Mindkét előadás igen kedvező fogadtatásra talált, s mindkettőt a jó nevű Jurij Ljvovics Rakitin rendezte. Rakitin 1888-ban született Harkovban. Egy ideig a Moszkvai Művész Színház (MHAT) színésze volt, majd a rendezés felé fordult, s Mejerhold körében már tehetséges fiatal rendezőként tartották számon. 1920-ban Jugoszláviába emigrált, s előbb Belgrádban, majd Újvidéken volt rendező. Itt is hunyt el 1952-ben. A jugoszláviai színházi élet legkiemelkedőbb személyiségeinek egyike volt, s nagy érdeme van abban, hogy a szerb színjátszás korszerű irányban fejlődött.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Molnár Ferencet jól fogadta a szerb kulturális közvélemény, amiben legnagyobb szerepe a legrégebb és legtekinté-

lyesebb szerb színháznak, az újvidéki Szerb Nemzeti Színháznak volt. Mint-hogy ez a színház igen sokat vendégszerepelt, „tájolt”, Molnár Ferenc drámaírói neve igen nagy térségben vált népszerűvé.

A második világháború után Molnár Ferenc Jugoszláviában is a nemkívánatos szerzők listájára került, s így népszerűségének a szerb színházi közönség körében vége szakadt. Mint a világirodalom klasszikusának újra felfedezésére, sajnos, még nem került sor.

JUHÁSZ Géza fordítása

JEGYZETEK

- ¹ Balog István: *Egy agg magyar színész életéből*. Sajtó alá rendezte és kiadta dr. Barna János. Makó, 1927. 75–82.
- ² *Déryné naplója*. A Kisfaludy Társaság megbízásából sajtó alá rendezte s jegyzetekkel ellátta Törs Kálmán. Budapest, 1879. I. köt. 111–112.
- ³ Schöpflin Aladár: *Magyar színművészeti lexikon*. Budapest, 1930
- ⁴ *Rodoljub*, 1903. 27. sz.
- ⁵ A Szerb Nemzeti Színház vendégszereplése Rumán. *Branik*, 1903. 89. sz. *Kazalište, Narodna obrana*, 1903. X. 14.; R(adics) D(usán): Molnár: Doktor úr, *Bácska*, 1904. 19. sz. Srpsko narodno pozorište družina u Somboru. *Pozorište*, 1904. 3. sz. 20–21.
- ⁶ Jovan Grčić: Takozvane posrbe na repertoaru Srpskog narodnog pozorišta od 1861. do 1914. (Az úgynevezett „szerbesítések” a Szerb Nemzeti Színház repertoárján 1861 és 1914 között). *Letopis Matice srpske*, 1932. sz. 110. l.
- ⁷ Kövér Lajos: *Férjelv és nőcsel* (Muški metod i ženska majstorija, 1861); Szigligeti Ede: *A szökött katona* (Vojnički begunac, 1862); Szigeti József: *Csizmadia mint kísértet* (Vampir i čizmar, 1862); *A vén bakancsos és fia, a lukszár* (Stari baka i njegov sin husar, 1863); Kövér Lajos: *Cholera és nőszeszély* (Kolera i ženska čud, 1868); Szigligeti Ede: *A mama* (Mamica, 1872); Szigligeti Ede: *A cigány* (Ciganin, 1873); Szigligeti Ede: *A rab* (Rob, 1874); Szigligeti Ede: *Házassági három parancs* (Tri bračne zapovesti, 1874); Szigligeti Ede: *A molnár leánya* (Vodeničareva kći, 1876); Abonyi Lajos: *A betyár kendője* (Zločinčeva marama); Tóth Ede: *A falu rossza* (Seoska lola, 1884); Szigligeti Ede és Balázs Sándor: *A strike* (Radnička pobuna, 1894); Szigligeti Ede: *A nőuralom* (Ženska vlada, 1896); Gerő Károly: *Próbaházasság* (Ženidba na probu, 1899); Garamszegi Géczy István: *A gyimesi vadvirág* (Divljuša, 1906); Gárdonyi Géza: *A bor* (Rakija, 1907); Jászberényi Molnár Ferenc: *Doktor úr* (Gospodin doktor, 1903).
- ⁸ Jovan Hranilović: Szona Srpskog narodnog pozorišta (A Szerb Nemzeti Színház egy évadja) *Letopis Matice srpske*, 1910. 263–64. köt., 48–65. és 36–50. l.
- ⁹ G.: Srpsko narodno pozorište – Đavo. *Novo pozorište*. 1910. I. 31.
- ¹⁰ *Branik*, 1913. 205. sz. 3. l. és *Zastava*, 1913. 235. sz. 2. l.
- ¹¹ Debreczeni József: A farsang, *Bácsmegeyi Napló*, 1928. 152. sz. 8. l.